

УДК 334.02

О. І. СИНЕНКО

Київський національний університет технологій та дизайну

**ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН НА РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена теоретичним і практичним питанням формування ефективної стратегії розвитку інформаційних технологій в економіці України з урахуванням положень теорії інституцій.

Ключові слова: інституція, транзакційні витрати, інституційна пастка.

Останнім часом питання електронного урядування на основі впровадження інформаційних технологій в Україні ставиться урядом надзвичайно активно. У той же час міжнародні рейтинги економічного розвитку України погіршуються. У суспільстві пов'язують прояви цієї проблеми із неправильністю становлення ринкової економіки в Україні. На думку автора, проблеми пов'язані у суттєвому недооціненні ролі інституцій – правил гри в суспільстві або, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. Тому стратегічно важливим стає необхідність забезпечення умов ефективного регулювання економічних відносин, визначення оптимальної інституціональної структури. Це необхідно для подолання структурної недосконалості вітчизняної економіки, яка зумовлює її низьку сприйнятливість до стимулюючих заходів макроекономічної політики і вимагає прискорення структурної перебудови. Все це обумовлює необхідність по-новому поглянути на інституційні процеси України, зокрема із застосуванням положень кібернетики, як науки для якої системний підхід є базовим, а використання інформаційних технологій є звичним інструментарієм.

Об'єкти та методи дослідження

Інституції зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя. Інституції охоплюють будь-які види обмежень, які вигадані для спрямування людської взаємодії. Інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволяється здійснювати певні види діяльності.

Дослідження використовує у якості методологічної основи теорію інституцій, що, у свою чергу, ґрунтується на теорії людської поведінки із залученням теорії транзакційних витрат. Поєднання їх пояснює, чому інституції існують та яку роль відіграють у функціонуванні суспільств.

Постановка завдання

Недосконалі інститути приносять значні збитки економіці й незручності людям, але в масі своїй суспільство зуміло до них адаптуватися; більше того, частина суспільства навчилася витягати відносні переваги з функціонування недосконалих інститутів, інша – має сумніви у своїй конкурентоспроможності в незнайомих умовах. У такій ситуації витрати на реформування інститутів починають виглядати для суспільства занадто значними, а вигоди – неочевидними, що й визначає вибір на користь збереження сформованого порядку, незважаючи на його усвідомлювану ущербність. В цій статті робиться спроба розглянути процес розвитку інформаційних технологій в Україні на основі положень теорії інституцій. Українське суспільство знаходиться у інституційній пастці і автор спробує

описати механізм цієї пастки і охарактеризувати особливості того порядку, що сформувався, і тепер підтримується у рівновазі у часі.

Результати та їх обговорення.

Постіндустріальне суспільство розвивається на фундаменті всебічного використання потенціалу, який полягає у прогресі теоретичного знання. Останнім часом нова економіка впевнено стає не стільки економікою, яка заснована на інформації, скільки економікою, яка заснована на знаннях.

Найважливішим ресурсом сучасного розвинутого суспільства є вже навіть не інформація як відносно об'єктивна сутність, а знання, тобто інформація, яка опанована людиною і не існує поза її свідомістю. Зрозуміло, що в таких умовах необхідно використання теоретичних, методичних, інструментальних засобів, що принципово відрізняються від механізмів індустріального суспільства. Починати необхідно саме з теоретичних засад, оскільки, як показує досвід, необхідно певний час на руйнування економічних стереотипів та сприйняття суспільством, спочатку науковим, а потім громадським та бізнесовим, сучасних механізмів регулювання економікою.

Оскільки економіка України ще тільки очікує переходу від індустріальної епохи до постіндустріальної інформаційної економіки, коли якісна обробка інформації є джерелом економічного зростання, запропоновані механізми регулювання трансакційних витрат потребують теоретичного опрацювання.

Україна демонструючи високий попит на інвестиції для модернізації, має власні інвестиційні ресурси й може залучати капітали з ринків. Однак вона не в змозі ці ресурси повноцінно використовувати, обертати їх на високі стабільні темпи зростання, насамперед через обмеження по робочій силі: обирати доведеться, як і в Європі, тільки ті проекти, які забезпечують високу продуктивність праці. Наявні ж ресурси, важко використовувати в країні через обмеження в інститутах і культурі, а також активного державного втручання в економіку. Це призводить до порівняно низької ділової активності: бізнес уникає масштабних довгострокових проектів.

Україна вже пройшла фазу індустріалізації й урбанізації, правда не дуже вдало. Для неї, як і для Європи, залишається тільки інноваційна модель розвитку. Але її застосування вимагає зміни інститутів і культури, які можуть підвищити до максимуму ділову активність. У порівнянні з Європою й США є одна перевага, вона ж і обмеження: українські інститути й культура, на відміну від економіки в цілому, містять очевидний потенціал розвитку. Але питання в тому, чи зможемо ми його використати. Україна як би застрягла між новими світовими гравцями (Бразилією, Індією, Китаєм), що тиснуть дешевою робочою силою й захопленням ринків, і країнами-лідерами інноваційного розвитку, від яких вона явно відстає, але все-таки має шанс наздогнати.

У свою чергу у європейській цивілізації існують два сценарії розвитку: європейській та американській.

Більшість економістів згодні з тим, що на шляху до процвітання всі країни перетерплюють певні зміни в структурі зайнятості. Згідно «гіпотези трьох секторів», у бідних країнах велика зайнятість у сільському господарстві. По мірі зростання продуктивності праці потреба в робочій силі знижується, і люди отримують можливість шукати роботу на стороні, тобто створюються умови для індустріалізації. Тоді зайнятість у сільському господарстві починає безупинно скорочуватися, а зайнятість у промисловості – зростати. Нарешті, у міру зростання продуктивності починає скорочуватися попит на

робочі руки й у промисловості, що є умовою для розвитку сучасної економіки з великим сектором послуг (рис. 1). У порівняно бідних промислових країнах, таких як Мексика або Португалія, зайнятість у сільському господарстві досить велика, тоді як найбільш розвинені країни мають найбільший сектор послуг. Список очолюють Сполучені Штати Америки, що й не дивно для торгової країни, що традиційно піклувалася про розвиток сектора послуг. За США ідуть англосаксонські й скандинавські країни. У цих країнах приблизно троє з кожних чотирьох зайнятих працюють у секторі послуг.

В Італії й особливо в Німеччині частка зайнятих у сільському господарстві, як легко припустити, невелика. Зайнятість у секторі послуг у Німеччині (68 %) та Італії (65 %) помітно нижче, ніж, наприклад, у США (78 %), що не відповідає світовій тенденції розвитку. Це тривожне явище показує що європейський сценарій розвитку не досить добре вписується у сценарій розвитку постіндустріальної економіки [4].

Справа в тому, що високорозвинені країни не можуть розраховувати на значне розширення зайнятості в промислових галузях. Навіть зростаючий попит на промислові товари найчастіше може бути вдоволений при постійній чисельності зайнятих або навіть чисельності, що знижується. Вся справа у тому, що промисловість має високий потенціал автоматизації й, відповідно, зростання продуктивності.

В Україні структура зайнятості стрімко змінюється у бік постіндустріальної економіки послуг. Так якщо ще у 2000 році кількість працюючих у сільському господарстві складала 13 %, то у 2009 році вона скоротилася до 7 % [10]. При цьому більшість зайнятих перейшла працювати у сектор послуг. Україна при цьому вийшла на п'яте місце у світі із експорту ІТ-послуг. При цьому, надзвичайно важливим є завдання збільшення зайнятих у секторі послуг і у першу чергу послуг у галузі інформаційних технологій.

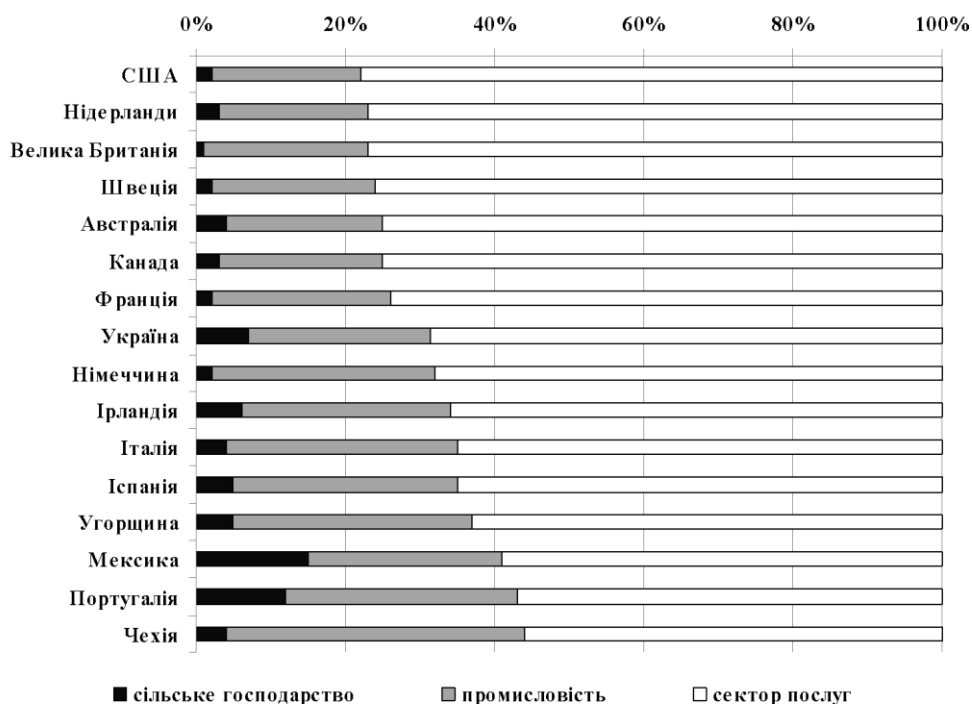

Рис. 1. Структура зайнятості в різних країнах (2009 рік, %) [4]

Не менш значимим є питання вибору організаційно-правової форми ведення бізнесу, в тому числі і галузі IT-послуг, оскільки положення неокласичної економічної теорії, на відміну від нової інституційної теорії, не відповідають сучасним реаліям.

Небезкоштовність інформації – ключ до розуміння трансакційних витрат, що складаються з витрат на вимірювання цінних атрибутів того, що обмінюється, витрат на захист прав, нагляд за дотриманням угод і забезпечення їх виконання. Такі витрати на вимірювання та виконання угод – це джерела соціальних, політичних та економічних інституцій. Небезкоштовність економічного обміну вносить відмінність між підходом з використанням трансакційних витрат і традиційною економічною теорією, успадкованою від Адама Сміта. Прибуток від торгівлі, можливий завдяки збільшенню спеціалізації та поділу праці, впродовж двохсот років був наріжним каменем економічної теорії. Спеціалізація могла здійснюватися шляхом розширення ринків, а із зростанням світової економіки та щораз більшого специфічного поділу праці кількість обмінів, залучених до функціонування економік, збільшувалася. Однак більшість економістів, що вбудовували цей підхід у струнку схему економічної науки, робили це, не звертаючи уваги на безкоштовність процесу обміну. Врахування трансакційних витрат у процесі обміну веде до значних змін в економічній теорії та має різноманітні наслідки для функціонування економіки.

У неокласичній економічній теорії поняття фірми фактично зливалася з поняттям виробничої функції (тобто підприємства). Внаслідок цього в ній, навіть, не виникало питань про причини існування фірм, особливостей їх внутрішньої устрою, структури та ін. Можна сказати, що теорія ставила знак рівності між фірмою та індивідуальним економічним агентом.

Трансакційна теорія фірми, апологетом якої є Р. Коуз, являє собою спробу перебороти такий спрощений підхід й частково вирішити питання, що традиційною теорією навіть не ставилося: чому існує фірма, якщо є ринок?

На думку Р. Коуза, розуміння доцільності економії трансакційних витрат є вирішальним при виборі організаційно-правової форми і розмірів фірми. Якщо такі витрати реальні, то будь-яка господарююча одиниця встає перед вибором: що для неї краще і дешевше – брати ці витрати на себе, купуючи необхідні товари й послуги на ринку, або ж бути вільною від них, виробляючи ті ж товари й послуги власними силами? Саме прагненням уникати витрат по укладанню угод на ринку, на думку автора, можна пояснити існування фірми, у якій розподіл ресурсів відбувається адміністративним шляхом (за допомогою наказів, а не на основі цінних сигналів). У межах фірми скорочуються витрати на ведення пошуку, зникає необхідність частого переукладання контрактів, ділові зв'язки стають стабільними [2].

Але тоді виникає зворотне питання: навіщо потрібний ринок, якщо вся економіка може бути організована на зразок єдиної фірми (табл. 1)? Очевидно, що адміністративний механізм також не вільний від витрат, які зростають по мірі збільшення розмірів організації (витрати на управління, бюрократизація та ін.). Це яскраво засвідчив досвід планової економіки, тому межі фірми, на думку автора, будуть проходити там, де граничні витрати, які пов'язані з використанням ринку, порівняні з граничними витратами, які пов'язані з використанням ієрархічної організації. Цей досвід, вважає автор, слід узяти за основу методологічного обґрунтування пропозицій щодо створення (господарських) об'єднань в Україні.

Таблиця 1. Ринок, фірма та трансакційні витрати

	РИНОК	ФІРМА
Нульові трансакційні витрати	Досконала конкуренція	Централізована ієрархія
Ненульові трансакційні витрати	Недосконала конкуренція, включаючи нецінові форми взаємодії між фірмами	Децентралізована ієрархія (дивізійна структура) і нестабільні межі фірми (поглинання, розукрупнення)

Наступний крок у розвитку трансакційного підходу сутність фірми виводить з переваг кооперації, коли, спільно використовуючи будь-який ресурс у складі цілої «команди», можна досягнути кращих результатів, ніж діючи поодиночці. Однак виробництво єдиною «командою» ускладнює оцінку внеску кожного учасника у загальний результат, породжуючи стимули до «ухиляння». Звідси – потреба в контролі, що приводив би подібну поведінку у жорсткі межі. Агент, який бере на себе за згодою з іншими учасниками функції контролера, стає власником фірми.

Соціально-економічна ефективність інститутів господарювання на сучасному етапі розвитку економіки України, це у першу чергу визначення у стратегічній перспективі тренду структурних змін у світовій економіці і, з деяким запізненням, термін який, на думку автора, є предметом окремого дослідження.

Роль держави у ринковій економіці України як показано на рис. 2 [9], полягає у регулюванні ринку та управлінні підприємствами державного сектору економіки. Функції регулювання та управління здійснюються одними і тими ж органами управління, що досить часто призводить до конфлікту інтересів, на думку автора, необхідно покласти функції регулювання та управління на різні органи державної влади.

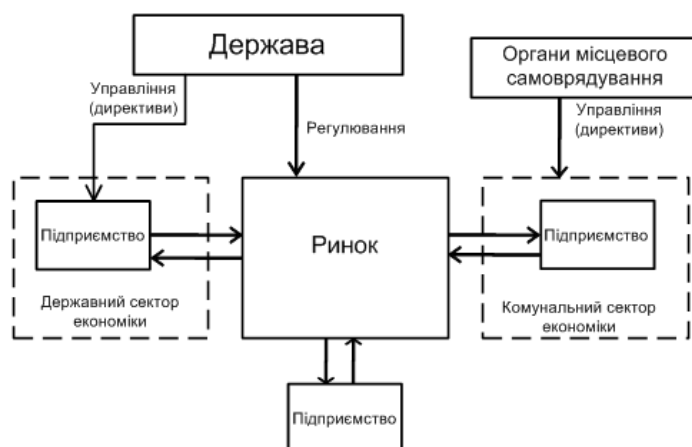

Рис. 2. Роль держави у ринковій економіці

Єдиний спосіб вирішення проблеми неефективності внутрішнього бюрократичного контролю, який призначений для зниження асиметрії інформації й запобігання корупції є впровадження зовнішнього контролю. Тільки зовнішній контроль – зацікавлений контроль. Тільки верховний принципал – громадяни – є сукупними жертвами корупції, а тому саме вони повинні бути зацікавлені в її

приборкуванні. Автор виходить з того, що корупція – це індикатор неефективності управління. І коли ми говоримо, що в перехідні періоди вона зростає, це означає, що трансформація інститутів супроводжується збільшенням їхньої неефективності. Причина полягає в тому, що трансформація інститутів відбувається в рамках традиційної моделі високого модернізму, про яку писав Дж. Скотт [8]. Інакше кажучи, її розглядають як черговий керований проект. Логіка (схематично) така. Є некорумповані, ефективні, заможні країни; їх інститути влаштовані за визначеними правилами.

І є бідні, неефективні, корумповані країни; їхні інститути влаштовані інакше. Різниця інститутів обумовлює і різницю між двома типами країн. Отже, треба запозичити інститути в ефективних держав і перенести їх на ґрунт неефективних. От уже сорок років цей підхід демонструє вкрай низький коефіцієнт корисної дії. Тут важливо зрозуміти, що в західних країнах ефективні інститути сформувалися не в результаті якогось проекту, а внаслідок природного інституціонального дрейфу. Про це неодноразово писав Ф. фон Хайек, про це, хоча й менш виразно, говорив Д. Норт [5]. Саме головне, що в процесі інституціонального дрейфу інститути виникали не як якісь замкнуті об'єкти зі своїми формальними нормами. Вони одночасно обростали численними сполученнями з іншими інститутами, неформальними практиками, традиціями, особливостями суспільної свідомості й т.д. У результаті ефективність конкретного інституту визначалася не тільки (а найчастіше – не стільки) його формальним інституціональним дизайном, але й зазначеними численними сполученнями.

Висновки

1. Україна вже пройшла фазу індустріалізації й урбанізації, тому для неї, як і для Європи та Росії, залишається тільки інноваційна модель розвитку. Тому не слід очікувати значних інвестицій у індустріальну сферу, тоді як сфера сільськогосподарського виробництва має перспективи розвитку. На даний момент лідерами по залученню прямих іноземних інвестицій є такі види економічної діяльності як фінансова, операції з нерухомим майном, торгівля, виробництво харчових продуктів, металургійне виробництво, надання ІТ-послуг.

2. Ринкова конкуренція сама встановлює оптимальний для економіки обсяг планування та ринкового регулювання у діяльності суб'єктів господарювання. Для кожної галузі та технології оптимальний розмір суб'єкта господарювання та його організаційно-правова форма буде регулюватися необхідністю мінімізації транзакційних витрат.

3. Сценарій розвитку економіки України з акцентом на розвиток індустрії надання послуг є більш перспективним з точки зору відповідності світовим економічним трендам.

4. Слід виходити з того, що корупція – це якийсь індикатор неефективності управління. І коли ми говоримо, що в перехідні періоди вона зростає, це означає, що трансформація інститутів супроводжується збільшенням їхньої неефективності.

Список використаної літератури

1. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Институциональная экономика: [учебник] / под общ. ред. А. Олейника. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 704 с. – (100 лет РЭА им. Г.В.Плеханова)
3. Куликов Л.М. Экономическая теория: [учеб.] / Куликов Л.М. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 432 с.

4. Мир в цифрах – 2009. Карманный справочник/[Пер. с англ. Н. Кононовой]. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2009. 272 с.
5. Норд Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норд; пер. с англ. І.Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Норд Д. Понимание процесса экономических изменений. М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2010. 256 с
7. Публичные услуги и функции государственного управления / Под ред. А.Е. Шаститко. Бюро экономического анализа. – М.: ТЭИС, 2002.
8. Скотт Дж. Благими намерениями государства. М.: Университетская книга, 2005.
9. Чубукова О.Ю. Місце і роль держави на сучасному етапі розвитку економіки України / Чубукова О.Ю., Синенко О.І. // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8 (110). – с.79–88.
10. Ясин Е. Модернизация и общество/Ясин Е.//Вопросы экономики. – 2007.– №5. – С. 4 – 29.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2012

Влияние институциональных изменений на развитие информационных технологий в Украине

Синенко А.И.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Статья посвящена теоретическим и практическим вопросам формирования эффективной стратегии развития информационных технологий в экономике Украины с учетом положений теории учреждений.

Ключевые слова: учреждение, трансакционные издержки, институциональная ловушка.

The impact of institutional changes on the development of informational technologies in Ukraine

Sinenko O.

Kyiv National University of Technology and Design

The article is devoted to theoretical and practical issues of forming an effective strategy for information technology development in the economy of Ukraine, taking into account the provisions of the theory of institutions.

Keywords: institutions, transaction cost, institutional trap.